

**Kvinnors vardag som politisk verklighet
- En analys av svenska och brittiska
valmanifest på 1960-talet och 1990-talet**

**Maria Oskarson
Jessica Lindvert**

Score Rapportserie 2002:8
ISBN 91-89658-09-4
ISSN 1404-5052

Kvinnors vardag som politisk verklighet
- En analys av svenska och brittiska valmanifest på
1960-talet och 1990-talet

Maria Oskarson

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet

Tel 031 773 4687

E-post maria.oskarson@pol.gu.se

Jessica Lindvert

Score

Tel 08 674 7511

E-post jessica.lindvert@score.su.se

SCORE

(Stockholms centrum för forskning om offentlig sektor)

106 91 Stockholm

Making Politics of Women's Everyday Life. Swedish and
British Party Manifestos in the 1960's and 1990's

Abstract

What is political and what is not? Where goes the dividing line between the public sphere where we expect political actors to act, and the private sphere? Based on a discussion of how citizenship can be problematized from a gender perspective we approach the question of how politics is defined in relation to women's position in society. We regard party manifestos as indicators of what is included in politics at a given occasion. Our analysis covers elections in the 1960's and the 1990's in Sweden and Britain. The areas in focus are social policy, access to paid employment, gender equality issues, wages, discrimination, physical integrity and women as a marginalized group in society.

The results indicate that the areas examined in our analysis compose a minor part of the manifestos both in the 1960's and the 1990's, both in Sweden and in Britain. In the 1990's it is however obvious that the areas of "women's reality" are given more and a wider attention than in the 1960's. In Sweden the individual gender model is dominating, with the individual and gender equality in clear focus. In Britain women are more often treated as a distinct group in need for targeted policies. Our conclusion is that between the 1960's and the 1990's there has been changes in the dividing line between private and political, meaning that a wider spectrum of "women's reality" now is included in the political realm. At the same time this development means that the differences between the welfare models have become more apparent in national politics. The solutions that are expressed in the manifestos are more closely connected to the dominating welfare state traditions.

1. En gränsdragning med återkommande aktualitet

Vad är politiskt, och vad är privat? Eller, var drar vi gränsen mellan å ena sidan medborgarens egna privata angelägenheter där problem ska lösas på egen hand, och å andra sidan gemensamma lösningar där politiska aktörer är ansvariga? Det här är inte första gången frågan ställs – och säkerligen inte den sista. Uppdelningen utgör en grundläggande norm i dagens samhälle och är utslagsgivande för kvinnors och mäns möjligheter att forma sina liv. Den tongivande skiljelinjen är ständigt aktuell inom den feministiska diskursen. Många framträdande feministiska forskare ser till och med uppdelningen som en mer övergripande problematik än frågan om demokratins villkor. Så här säger Anne Phillips, en av vår tids mest inflytelserika feministiska statsvetare: "...for the majority of feminists the question of democracy have been wider in scope, revolving around prior issues of what 'politics' and 'political' should mean." (Phillips 1991:92).

Det är inte bara inom vetenskapen som skiljelinjen varit central. Mest välkänd är den nog från 1960- och 1970-talets paroll "Det personliga är politiskt". Med parollen ifrågasatte kvinnorörelsen den

rådande könsmaktsordningen och krävde att det politiska etablissemanget skulle synliggöra kvinnors vardag. De utmanade dessutom den gängse uppfattningen att det privata och det politiska skulle betraktas som två strängt åtskilda sfärer.

Det är inte orimligt att tänka sig att 1970-talets politiker tvingades ta ställning till nya obekväma frågor från feministiskt medvetna aktörer som lyckats göra sina röster hörda. Hur skulle man egentligen värdera det hemarbete som kvinnor traditionellt utfört oavlönat? Vilket ansvar borde egentligen samhället ha för barnens uppfostran? Och var det verkligen rimligt att det var brottsligt att slå sin fru ute på gatan men inte hemma i vardagsrummet?

Gemensamt för feministerna i Västeuropa, Nordamerika och Australien – för det är framförallt i dessa delar av världen som kvinnorörelsen och feminismen i andra organiserade former växer fram under denna tid – var att de befann sig på kollisionskurs med de rådande normerna inom de etablerade politiska institutionerna. Fortfarande var i praktiken ord som *människa* och *medborgare* synonymt med *mannen*. Kvinnors verklighet låg utanför politiken, varför det inte alltid sågs som ett demokratiskt problem att kvinnor saknade politisk representation. Medborgaren uppfattades som manlig, och kvinnor antogs dela sin makes åsikter.

Idag ser den politiska verkligheten något annorlunda ut. Gränsen mellan det privata och det politiska, mellan vad som betraktas som mäns värld och kvinnors värld, är inte längre lika självklar. Inom statsvetenskapen har förändringen kartlagts bland annat i studier av manliga och kvinnliga medborgares politiska engagemang över tid. Resultaten visar att könsskillnaderna i politiskt engagemang har minskat i många länder jämfört med för några decennier sedan, men de har inte försvunnit (van Deth 2000; Jennings, van Deth m fl 1989; Verba m fl 1997; Oskarson 1999; Oskarson & Wängnerud 1995).¹

Dagens skillnader i politiskt deltagande förklaras vanligtvis av att kvinnors politiska resurser är sämre (undersökt utifrån individfaktorer som utbildning och förvärvsarbete), och i viss mån av att deras attityder rörande könsroller och socialisation skiljer sig från männens. Den empiriska forskningen har funnit ett visst stöd för dessa individorienterade förklaringar, men forskarna menar samtidigt att man inte helt

¹ Idag konstateras att könsskillnaderna är mindre för så kallat "icke-konventionellt" deltagande än exempelvis för partiarbete, och att kvinnors ökade utbildningsnivå minskat skillnaderna något. I allmänhet konstateras dock att skillnaderna finns kvar (Jennings, van Deth m fl 1989; Norris 1991; Schlozman, Burns m fl 1994)

kan förklara könsskillnaden i politiskt engagemang på detta sätt (Verba m fl 1997; Burns & Verba 1994).²

Nyare studier om politiskt engagemang och politisk aktivitet pekar på att kvinnors politiska engagemang hänger samman med hur politiken formuleras på policynivå. När områden som berör kvinnors vardag lyfts upp som policyområden engagerar sig kvinnor i högre grad politiken (Siim 1994; Lister 1997; Phillips 1995). Eller för att uttrycka det lite drastiskt – när politiken ser kvinnorna ser också kvinnorna politiken.

Hur orsakssambandet egentligen ser ut mellan det som politiken uppmärksammar och kvinnors engagemang är ett centralt problemområde i dagens genusforskning. I det svenska sammanhanget diskuteras exempelvis huruvida kvinnliga politiska aktörers betydelse för jämställdhetens framväxt undervärderats i tidigare studier (se Bergqvist 1994; Wängnerud 1998). Ett annat sätt att närma sig området har varit att studera kvinnors och mäns inflytande inom lokalpolitiken (Pincus 1995; Hedlund 1996).

Vårt resonemang börjar istället i den *kvinnliga medborgaren* och ifrågasätter deltagandeforskningens individorienterade förklaringar till kvinnors politiska deltagande. Vi menar att dessa förklaringar inte är tillräckliga. Det politiska sammanhang där manliga och kvinnliga medborgare förväntas engagera sig måste också problematiseras. Politiken kan inte betraktas som könsneutral eller oföränderlig över tid.

I denna rapport skall vi med stöd i empirisk forskning utveckla resonemanget kring politikens innehåll – eller vardagligare uttryckt, på vilket sätt som politiken ser kvinnorna.³ Med utgångspunkt i en diskussion om hur medborgarskapet kan problematiseras utifrån ett könsperspektiv ska vi närma oss frågan om vad som definieras som politik. Vi har valt att se de politiska partiernas valmanifest som

² Andra forskare menar att de studier som finner stöd för den traditionella bilden har en alltför snäv definition av politisk aktivitet. Denna diskurs hävdar att den främsta skillnaden mellan kvinnors och mäns politiska engagemang inte är mängden deltagande, utan i vilka sammanhang och hur deltagandet sker. Det hävdas att kvinnor intresserar sig för andra aspekter av politik än vad män gör. Studier har också visat tendenser till att deltagandet också tar sig andra former än det konventionella deltagandet. Exempelvis hävdar den att kvinnor oftare deltar genom aktioner, ad hoc-grupperingar och demonstrationer av olika slag, än i mer formella grupper (Lovenduski 1986; Randall 1987, Togeby 1994). Dessa könsskillnader i deltagandeformer ska emellertid inte överdrivas (Oskarson 1999).

³ Kvinnors politiska deltagande lämnas fortsättningsvis därhän. Detta led har problematiseras i en tidigare studie författad av Maria Oskarson (1999).

indikatorer på vad som innefattas i politiken vid ett givet tillfälle. Det finns naturligtvis andra tillvägagångssätt för att identifiera vad som betraktas som politiskt. Manifesten ger dock en samlad ledtråd till hur den politiska dagordningen ser ut, vilket ju faktiskt är vad den enskilde medborgaren har att utgå ifrån när det är dags att rösta. Vad som tas upp i valmanifesten är vad partierna vill definiera som sin politik, oavsett vad som sedan händer på den parlamentariska arenan.

En precisering av vår utgångspunkt om att politiken inte kan betraktas som neutral är att gränsdragningen mellan det politiska och det privata är nära sammankopplad med hur olika välfärdsstater är organiserade och vilken politisk tradition som dominerar. Därför menar vi att det är värdefullt att använda ett komparativt perspektiv, både tidsmässigt och geografiskt. Här jämförs utvecklingen i Sverige med utvecklingen i en annan, och på många sätt olik välfärdsstat, nämligen Storbritannien. De tidsperioder vi undersöker är 1960-talet och 1990-talet, för att se hur förändringar av kvinnornas situation inom respektive välfärdsstat återspeglas i vad som innefattas i politiken. Analysen av hur valmanifesten återspeglar gränsdragningen mellan det privata och det politiska baseras på diskursen om vad det innebär att vara medborgare och vad ett genusperspektiv på välfärdsstater innebär.

2. Ett genusperspektiv på medborgarskapet

Den amerikanske sociologen T H Marshall (1950) är en av de forskare som haft störst inflytande på dagens syn på medborgarskapet i välfärdsstaten. I sin klassiska definition lägger han tonvikt vid tre beståndsdelar som följer den historiska utvecklingen av dagens demokratier. I ett första skede garanterades individen rättssäkerhet och grundläggande fri- och rättigheter (det civila medborgarskapet), därefter stärktes individernas politiska rättigheter (det politiska medborgarskapet). Marshall menar att medborgarskapet blir fullständigt med en tredje beståndsdel som innebär att individerna ges en social grundtrygghet. De materiella förutsättningarna, menar han, skapar förutsättningar för fler människor att delta i samhällets utformning, men ännu har vi inte nått dit (det sociala medborgarskapet).

Medborgarskapsbegreppet har också en central position i genusforskningen, framförallt sedan början av 1990-talet. En av dess förtjänster, som framhållits av många inflytelserika feministiska forskare, är just att det problematiserar relationen mellan politikens innehåll och kvinnors engagemang genom att det kopplar samman diskursen om kvinnors sociala rättigheter med diskursen om politiskt deltagande (Pateman 1989; Phillips 1995; Lister 1997; Siim 2000).

En genusteoretisk utgångspunkt är att medborgarskapet inte kan betraktas som könsneutralt. Kvinnors position som medborgare är

över lag svagare än mäns. Statsvetaren Carole Patemans teoretiska arbete (1988; 1989) kring medborgarskapsbegreppet utgår från detta maktförhållande. En bärande tanke i Patemans resonemang är att medborgarskapsbegreppet – såsom det vanligtvis används i den statsvetenskapliga diskursen – grundas på manliga attribut. Det förbiser en central del i kvinnors verklighet, nämligen det privata, sociala livet. Kvinnors erfarenheter och intressen betraktas som icke-politiska av styrande aktörer, och åtskillnaden stänger ute kvinnor från det fullvärdiga medborgarskapet. Pateman menar dessutom att den begränsade uppmärksamhet som kvinnors vardag och verklighet givits i den offentliga sfären bidrar till att förklara varför kvinnors politiska deltagande är lägre än männens. Det finns med andra ord ett samband mellan kvinnors position i samhället och deras politiska deltagande.

Medan Pateman framförallt intresserat sig för hur kvinnors *utanförskap* formas och hur patriarkatet reproduceras har andra teoretiker senare kommit att intressera sig för mekanismerna kring kvinnors *integration* i politiken (ofta i termer av *agency*, se Phillips 1992; Lister 1997; Siim 2000). Relationen betraktas som dynamisk i meningen att när kvinnors relation till det offentliga rummet förändras, finns också skäl att vänta förändringar i det politiska deltagandet.

Den danska statsvetaren Birte Siim (1994) intresserar sig liksom vi för kvinnors politiska deltagande och menar att en ömsesidig sammanflätning av det sociala och politiska livet utgör en central aspekt för kvinnors politiska medborgarskap. Därigenom blir uppdelningen mellan manliga offentliga angelägenheter och kvinnliga privata mindre självklar, och detta antas i sin tur gynna kvinnors politiska deltagande.

I diskursen kring kvinnors vardag och verklighet är de flesta forskare eniga om att det är också centralt för kvinnor att vara delaktiga där beslut fattas och dagordningen fastställs. I vilken mån de beslut som fattas sedan ligger i kvinnors intressen kan dock inte härledas ur något universellt kvinnointresse utan är en empirisk fråga i varje given kontext. Utgångspunkten är att medborgarskapets sociala och politiska innebörd skiljer sig åt mellan olika länder och mellan olika tidsperioder. Här ifrågasätts med andra ord möjligheten att peka ut objektiva eller strategiska intressen knutna till en viss samhällsgrupp – som gruppen ”kvinnor” eller gruppen ”förvärvsarbetare” eller något annat (för en översikt av debatten se O'Connor m fl 1999).

3. Kvinnors medborgarskap i olika välfärdsstater

Vad säger då tidigare forskning om skillnaderna mellan olika välfärdsstater? Även om alla industrisamhällen är välfärdsstater i vid mening innebär inte detta att alla välfärdsstater väljer samma väg för att garantera medborgarna deras sociala trygghet.⁴ Den kanske mest välkända uppdelningen av välfärdsstater har utvecklats av Gøsta Esping-Andersen (1990) och pekar ut tre huvudsakliga typer av lösningar, en socialdemokratisk, en liberal och en konservativ. Esping-Andersen lägger i sin indelning stor vikt vid begreppet dekommodifiering (*decommodification*), ett mått på i vilken mån medborgaren garanteras en social grundtrygghet och på så sätt skyddas från renodlade marknadskrafter. Analysen tar även fasta på vilka sociala stratifieringsmönster som råder i olika länder och hur fördelningen av resurser ser ut (om samhällets sociala skyddsnät är individ- eller familjebaserat, om det är generellt eller specifikt och huruvida det är baserat på inkomstersättning eller grundtrygghet). Dessutom bygger analysen på hur ansvaret för individens sociala rättigheter ser ut mellan staten, marknaden och familjen.

Typologin har kommit att få ett mycket stort inflytande på den välfärdspolitiska analysen i stort, men har samtidigt grundligen ifrågasatts av genusorienterade välfärdsstatsforskare. Kanske inte så mycket för vilka länder som förts samman till tre regimer, som på vilka grunder som indelningen skett. Kritikerna menar att Esping-Andersen negligerar de skillnader som finns mellan mäns och kvinnors möjlighet till ett fullvärdigt medborgarskap. I hans analys har alltför stor tonvikt lagts vid ansvarsfördelningen mellan marknaden och staten, samtidigt som relationen stat-familj och familj-marknad i hög grad förbisätts, vilket innebär att analysen missar de fundamentala skillnader som finns mellan mäns och kvinnors medborgarskap (Sainsbury red 1994, Sainsbury 1996; Orloff 1993; Lewis 1992; Bussemaker och van Kersbergen 1994).

Trots kritiken bör det påpekas att Esping-Andersens forskning genererat betydande positiva effekter för feministisk forskning; den intensiva kritiken har efter hand kommit att bli ett uppsving för den genusorienterade välfärdsstatsforskningen i sig (Langan och Ostner 1991; Lewis 1992; Sainsbury 1996; Korpi 1999). Idag vet vi en hel del mer om kvinnors medborgarskap från studier som bland annat tagit fasta på faktorer som skatte- och socialförsäkringssystemets effekter ur ett genusperspektiv, tillgången till barnomsorg, och kvinnors roll på arbetsmarknaden.

Även regimindelningen har ifrågasatts och mer genusorienterade alternativ har föreslagits. De två mest refererade är nog Jane Lewis (1992) indelning i *stark familjeförsörjarmodell*, *medelstark familje-*

⁴ Den tredje dimensionen i TH Marshalls indelning i civila, politiska och sociala rättigheter sägs vanligtvis särskilja medborgarskapet i välfärdsstaten från medborgarskapet i andra typer av stater.

försörjarmodell och *svag familjeförsörjarmodell*, och Diane Sainsburys (1996) som gör en idealtypisk uppdelning i en *familjeförsörjarmodell* och en *individuell modell* där män och kvinnor är både förvärvsarbetande och omsorgsgivare.

Det ena landet i vår studie, Storbritannien, har i den genusorienterade välfärdsstatsforskningen vanligtvis förknippats med Lewis och Sainsburys *familjeförsörjarmodell*. Rollfördelningen mellan den manliga lönarbetaren och den kvinnliga omsorgsgivaren är tydlig, det kvinnliga deltidsarbetet är utbrett och möjligheterna till barnomsorg utanför hemmet är små. Dessutom är fåtalet sociala rättigheter knutna till föräldraskapet. I Storbritannien har barnomsorgen blivit ett område där marknadskrafterna istället dominerar.

Med utgångspunkt i Lewis och Sainsburys analyser kan Sverige inordnas i vad de benämner den *svaga familjeförsörjarmodellen* eller den *individuella modellen*. Här är uppdelningen mellan mäns och kvinnors roller mindre framträdande. Kvinnor arbetar heltid i stor omfattning, och den enskilda individen utgör basen för skatte- och socialförsäkringssystemen. Ansvar för barnomsorgen har övergått från att ligga hos familjen (som oavlönat arbete) till att ligga hos den offentliga sektorn (som avlönat arbete). Sociala rättigheter som är knutna till föräldraskapet är framträdande i denna modell.

En central förändring av utvecklingen i de skandinaviska staternas ansvarsfördelningen mellan familj och stat är att kvinnorna själva (snarare än männen) i hög grad kommit att anställas av staten då områden som vård och omsorg övergått i offentlig regi.

Ansvarsövertagandet från familjen till den offentliga sektorn av de tidigare privata göromålen – vilket kännetecknar de skandinaviska välfärdsstaterna – har uppmärksammats som mycket fördelaktigt för kvinnors medborgarskap (Hernes 1987; Leira 1992; Borchorst 1994). I ett kapitel i antologin *Gendering Welfare States* (1994) konstaterar även Jet Bussemaker och Kees van Kersbergen att:

There appears to be some convergence around the thesis that in nations where the state effectively transfers the private duty to the public responsibility of care, the conditions for the development of a full civil, political and social citizenship of women are better fulfilled. (Bussemaker och van Kersbergen 1994:16).

Förändringen bör ses i ljuset av Siims (1994) tes om sammanvävningen av det sociala och politiska livet. Politiseringen av kvinnors sociala vardag utgör en möjlig förklaring till att kvinnor i Skandinavien idag är delaktiga i politiken i högre grad än i andra stater, vilket Siim också påpekar. I stater där kvinnors verklighet är synlig på den politiska arenan, tenderar könsskillnaderna i politiskt engagemang vara mindre än på andra håll.

I den internationella diskursen för Skandinavien ofta stå som ideal för hur det privata politiseras. Vi tycker oss dock finna tendenser till en övertro på de skandinaviska välfärdsstaterna inom den genusorienterade välfärdsstatsforskningen. Har det privata verkligen blivit politiskt här? Ett exempel kan hämtas från hur begreppet *reproduktion* behandlats. I anglosaxisk feministisk teori inkluderar begreppet vanligtvis ett vitt spektrum av frågor som omvårdnad, äldrevård, abortpolicy, graviditet, adoptioner och kvinnors fysiska autonomi. I sin skandinaviska tappning har dock fokus i huvudsak legat vid övertagandet av omsorgs- och vårdarbetet i offentlig regi utan att på allvar diskutera de andra tänkbara aspekterna av det privata (se t ex Helga Hernes kapitelrubrik "reproduction goes public" 1987, för liknande kritik se O'Connor m fl 1999:158). Är det verkligen en rimlig slutsats som Hernes menar, att det personliga blivit politiskt genom att omsorgsansvaret huvudsakligen övergått i offentlig regi (jfr Hernes 1987:122)?

I ljuset av den fråga som inledde vår studie "Vad är politiskt, vad är privat?" blir det relevant att påpeka att "det privata" kan avse andra delar av kvinnors vardag än frågor som rör den ekonomiska autonomin. Nyligen har kritik riktats mot att de dominerande genuserorienterade analysmodellerna lägger alltför stor vikt vid kvinnors ekonomiska autonomi samtidigt som andra centrala aspekter av kvinnors verklighet förbises. Kritikerna har också pekat på att den modell som ansetts vara mest gynnsam för kvinnor (den individuella modellen eller svaga familjeförsörjarmodellen) legat mycket nära den svenska verkligheten. Julia O'Connor, Ann Shola Orloff och Sheila Shaver (1999) som jämfört USA, Kanada, Australien och Storbritannien menar att även andra frågor måste beaktas som centrala för att ge kvinnor ett fullvärdigt medborgarskap. I sin analys visar de att dessa liberala välfärdsstater lägger större tonvikt vid en annan typ av jämställdhetsåtgärder än i socialdemokratiska stater. Exempel på sådana områden som faller utanför den traditionella jämställdhetsanalysen är *body rights*, *anti-discriminatory policies*, *equal opportunity policies* och *work-place policies*. Samtidigt har områden där Sverige kan tänkas vara mindre framgångsrikt *inte* varit föremål för motsvarande granskning (för en sammanställning av kritiken se O'Connor m fl 1999:27f; jfr även Mitchell 1998; Lindvert 2002).

Kritiken är även relevant utifrån hur den politiska omgivningen förändrats. Man talar idag ofta om att vi lever i ett postmateriellt eller postsocialistiskt samhälle där medborgarna ställer krav på politikerna

att verka för andra frågor än strikt ekonomiska, som miljö, mångkulturalism eller djurens rättigheter (se t ex Ingelhart 1991; Fraser 1997). Detta menar vi också innebär att den genusorienterade välfärdsstatsanalysens ensidiga fokus på kvinnors ekonomiska rättigheter måste ifrågasättas. Icke-ekonomiska aspekter som våld mot kvinnor eller diskriminering måste också kunna ingå i en analys. I vår analys av politiska valmanifest är ambitionen att även integrera sådana icke-ekonomiska områden. Innan de aktuella områdena presenteras närmare vill vi först ge en kortare bakgrund till det svenska och brittiska fallet.

4. Välfärdstradition och politiskt styrelseskick i Sverige och Storbritannien

Möjligheten att med politiska medel stärka kvinnors medborgarskap måste i sin tur förstås med bakgrund i de politiska traditionerna och det politiska styrelseskicket i Skandinavien. Svensk välfärdspolitik i allmänhet utgörs av en kombination av aktiv arbetsmarknadspolitik och en omfattande socialpolitik som saknar motsvarighet i andra typer av välfärdsstater. Detta innebär att en generell syn på förvärvsarbeters sociala rättigheter etablerats redan före jämställdhetspolitiken inom svensk välfärdspolitik (Lindvert 2002). Omfattande omfördelnde program (utan specifik inriktning på kön) som i andra länder uppfattas som intervenerande har här vunnit legitimitet. Svensk politik karaktäriseras av en starkt centraliserad styrning, där ett fåtal aktörer med upparbetade relationer dominerat och sökt nå konsensuslösningar, ofta över departementsgränserna (Hedborg & Meidner 1983).

Storbritannien är liksom Sverige en centralistisk enhetsstat, men skiljer sig genom att marknadskrafterna har betydligt större inflytande. Traditionellt finns en större ovilja att låta staten intervensera i människors liv, och programmatiska satsningar för att skapa social jämlikhet är sällsynta. Den statliga och samhälleliga sfären är tydligare åtskilda (i linje med en liberalisk samhällssyn) än i Sverige där uttrycket samhället ofta används synonymt med staten. Dessutom har Storbritannien en omfattande, svärgenomtränglig och traditionsbunden byråkrati (Lovenduski 1995:117).

En koppling mellan förvärvs- och socialpolitik motsvarande den svenska saknas i Storbritannien. Politiska åtgärdsprogram är traditionellt utformade utifrån normen att mannen förvärvsarbetar och kvinnan ansvarar för hem och barn. Möjligheterna till barnomsorg är mycket begränsad. Vicky Randall (1995) förklarar oviljan till att bygga ut barnomsorgen som en kombination av frågans karaktär och

brittisk politisk tradition. Barnomsorgens omfördelade socioekonomiska effekter och dess s k *ideology of motherhood* har inte tilltalat de styrande politikerna, utan har tillsammans med nationens ringa erfarenheter av att ingripa i arbetsmarknaden (eller i familjsfären) bidragit till områdets fortsatta marginalisering (Randall 1995:327; se också O'Connor m fl 1999:214).

Inte heller den brittiska kvinnorörelsen har på motsvarande sätt som svenska jämställdhetsaktörer samordnat sina krav med politiska partier eller med intresseorganisationer inom arbetsmarknaden. Kvinnorörelsen fick i slutet av 1960-talet sitt genombrott genom Women's Liberation Movement och ställde under 1970-talet krav på lika lön, lika tillgång till utbildning och arbeten, gratis p-piller och 24-timmars barnomsorg. I början av 1980-talet utökades kravlistan till ekonomiskt och rättsligt oberoende samt åtgärder mot kvinnovåld (O'Connor m fl 1999:212; Lovenduski & Randall 1993). Kvinnorörelsen hade dock länge svårt att nå politisk inflytande delvis beroende på en separatistisk hållning och otydlig organisatorisk struktur. Det statliga organet Equal Opportunities Commission är det statliga organ som har varit mest tongivande i frågor som rör kvinnors intressen, och har både haft en viss betydelse som rådgivare och informatör – och på senare år även som policyinitiativtagare. Under senare år har EOC integrerats i ett vidare nätverk, med kontakt med såväl kvinnorörelse och andra statliga organ, framförallt med organ med diskrimineringsfrågor som fokus (Lovenduski 1995).⁵ De mest tongivande policyfrågorna på det könspolitiska området i Storbritannien är insatser inom arbetslivet som lagstiftning om lika lön för *lika* arbete, lika lön för *likvärdigt* arbete, lagar mot könsdiskriminering, positiv särbehandling (Lovenduski 1995; O'Connor m fl 1999:194).

Det finns alltså stora skillnader i förutsättningarna mellan Sverige och Storbritannien. Här spelar både välfärdstradition och politiskt styrelseskick en viss roll, och förutsättningarna måste som helhet bedömas som sämre i Storbritannien. Även om utbudet av åtgärder numerärt är lika stort som i Sverige är de av mindre betydelse och ofta sinsemellan svagt sammanlänkade.

5. Valmanifesten granskas

Eftersom Sverige och Storbritannien kan ses som representanter för olika genusmodeller är det också rimligt att anta att de politiska budskapen kommit att

⁵ Det enda övriga organ med ansvar för kvinnors intresse på nationell nivå är ett mindre, rådgivande organ med låg profil är Women's National Commission inom Department of Employment.

formuleras på olika sätt. Den fråga som ska besvaras är om – och i så fall hur – kvinnor och kvinnors verklighet återspeglas i de valmanifest som de politiska partierna presenterar inför valen, och om det inträffar några större förändringar från 1960-tal till 1990-tal?

Valmanifest är centrala beskrivningar av vad som står på den politiska dagordningen i det aktuella valet. Det är i valmanifesten partierna presenterar sin politik för kommande år, identifierar vad som uppfattas som relevanta problem och också pekar på vad som uppnåtts, eller inte uppnåtts, under den föregående mandatperioden. Jämförelsen omfattar som tidigare nämnt samtliga partiers valmanifest i Sverige och Storbritannien vid två val på 1960-talet och två val på 1990-talet.⁶ Det väsentliga är inte här vilka partier som för fram vilka frågor, utan hur den samlade bilden av vad som är politik ser ut. Frågan är inte kvantitativ – det är inte hur stor del av valmanifesten som ägnas dessa områden som är aktuell, utan hur de behandlas. I texten presenteras strategiska citat som illustrerar hur områdena behandlas. Vi ser valmanifesten som väsentliga inslag i vad vi kan kalla "konstruktionen av vad som är politik" och frågan gäller alltså i vad mån kvinnors verklighet synliggörs och "är politisk" och i så fall på vilket sätt detta varierar över tid och mellan välfärdsstater.

När det gäller operationaliseringen av kvinnors vardag tar vi delvis vår utgångspunkt i de analysområden som vanligtvis förekommer i genusorienterade analyser av olika välfärdsstater, och som vi tidigare förklarade ha haft ett tydligt ekonomiskt fokus. Här tänker vi närmast på frågor som *social omsorg* (t ex barnomsorg, äldreomsorg, skola, barnsjukvård, befolkningsplanering), kvinnors *möjlighet till förvärvsarbete* (frågor som sex timmars arbetsdag, deltidsarbete, arbetsmarknadsutbildning) och i vilken mån som *individen eller familjen* varit den grundläggande enheten för politiska målsättningar.

Andra områden som vi tittar närmare på har mer sparsamt förekommit i tidigare länderjämförande analyser. Dessa är dels kvinnors villkor när de väl *befinner sig i arbetslivet* – löner, könsdiskriminering, lika möjligheter i arbetslivet, kompetensutveckling och arbetsgivarens aktiva jämställdhetsarbete. Ytterligare andra frågor om *fysisk integritet* (pornografi, våld mot kvinnor, abort) och *kvinnor som marginaliserad grupp* i samhället (kvinnors specifika behov) har mindre tydlig koppling till

⁶ Manifesten är kodade av Elin Naurin och Lena Johansson. För samtliga val utom Storbritannien är hela manifesten kodade. I det brittiska valet 1997 är ett urval gjort, då manifesten var mycket omfattande. Kodningen har inneburit att citat som tar upp de specificerade frågorna/områdena som anges i texten har lyfts ur de aktuella valmanifesten och placerats i skilda kategorier.

socioekonomin men vidgar förståelsen av vad "det privata" kan inkludera.

Till sist lägger vi vikt vid en formaspekt av hur kvinnors vardag betraktas som politisk verklighet. Vi undersöker i vilken mån kvinnor villkor synliggörs som ett eget politikområde, t ex om begreppet *jämställdhet*, *gender equality*, *women's rights* eller andra överordnade målsättningar förekommer. Valmanifesten sätts här först i sitt sammanhang genom en beskrivning av det politiska läget i Storbritannien och Sverige när dom presenteras.

5.1 Sverige på 1960-talet

Under 1960-talet hade socialdemokraterna regeringsmakten, och sålunda också stort inflytande över den politik som fördes. Fortfarande fanns inte särskilt många kvinnor i riksdagen. År 1965 var 13 av 151 ledamöter i första kammaren kvinnor, i andra kammaren fanns 31 kvinnor av totalt 233 ledamöter (Riksdagens årsbok 1965). Men stora förändringar höll på att ske i det svenska samhället. Arbetskraftsbehovet var stort. Andelen förvärvsarbetande kvinnor (mellan 15 och 64) var 50.1 procent 1960, och kvinnors förvärvsarbete ökade markant under dessa år, och så också behovet av barnomsorgsplatser. Detta var en brytningstid där den traditionella familjeförsörjarmodellen ifrågasattes. Bland politiker, arbetsmarknadens parter, kvinnoaktivister och akademiker växte efterhand en enighet fram om att jämlikheten som sedan länge varit ett honnörsord för Sveriges arbetare nu tydligare skulle gälla kvinnorna. Det nya samlingsbegreppet vid början av 1970-talet kom att bli *jämställdhet*.

För att inleda med området *social omsorg* diskuteras barnomsorg i anslutning till frågor om kvinnors förvärvsarbete av både borgerliga och socialistiska partier, vilket vi tidigare förklarat varit centralt för den svenska jämställdhetspolitiken i stort. Följande citat är typiska för tidsandan:

...åtgärder som radikalt förbättrar möjligheterna till förvärvsarbete för kvinnor, ökade anslag för byggandet av daghem och förskolor och sänkning av avgifterna för dessa. (Sveriges Kommunistiska Parti 1964)

Samhället bör på olika sätt underlätta möjligheterna till förvärvsarbete för främst mödrar, som önskar och behöver arbete utanför hemmet.// Ökade möjligheter bör skapas till deltidsarbete, främst för mödrar med minderåriga barn. Upprustningen av daghemsverksamheten måste intensifieras. (Centerpartiet 1964)

Fler kvinnor i arbetslivet innebär också ett större behov av barnpassning av olika slag.// Vi behöver fler daghem, fler förskolor, större anslag till familjedaghemmen etc. (Folkpartiet 1964)

I valmanifesten framkommer förhållandevis tydligt att Sverige under 1960-talet befinner sig i en brytningstid mellan familjeförsörjarmodellen och den individuella

modellen. Nedanstående citat från Centerpartiets valmanifest 1968 som handlar om kvinnors position som *förvärvsarbetare* belyser detta tydligt:

Av särskild vikt är att kvinnornas möjligheter till förvärvsarbete förbättras genom lokaliseringpolitiska och andra sysselsättningsbefrämjande åtgärder. För den nödvändiga ökningen av den kvinnliga yrkesverksamheten krävs en rad reformer, såsom anpassning av skattepolitiken och ökning av tillgången på deltidsarbeten liksom på daghemsplatser och annan familjeservice. (Centerpartiet 1968)

Mer renodlade *jämställdhetsfrågor* är inte framträdande under 1960-talet. Folkpartiet framför 1964 parollen "rättvisa åt kvinnorna" och att män och kvinnor ska ha samma rättigheter och skyldigheter, och att det krävs nytänkande och utbildning för att förändra könsrollerna, inte minst på arbetsmarknaden:

Rättvisa åt kvinnorna. Vi utmanar till en ny syn på förhållandet mellan män och kvinnor. Var och en måste få utveckla sin personlighet utan att känna sig förutbestämd för en viss roll. Män och kvinnor ska ha samma rättigheter och samma skyldigheter. (Folkpartiet 1964)

I anslutning till detta tar de också upp frågan om lönediskriminering, vilket i vår analysmodell faller under området om *villkor inom arbetslivet*. Frågor om *diskriminering i samhället* i stort eller *fysisk integritet* saknas dock, liksom frågor som berör *kvinnor som marginaliserad grupp*

Något förvånande utifrån antagandet om en socialdemokratisk genusmodell är kanske att *familjen som enhet* på sätt och vis haft en framträdande position i svenska valmanifest på 1960-talet. Området *familjepolitik* visar sig användas flitigt i svenska valmanifest. Området diskuteras såväl 1964 och 1968, och då särskilt beträffande barnfamiljernas ekonomiska situation av de flesta partier. Här finns framförallt ekonomiska frågor som barnbidragens och bostadsbidragens storlek och skatteavdrag på dagordningen:

Ett särskilt vårdnadsbidrag på minst 1200 kronor per år bör införas för mödrar med barn upp till treårsåldern, dvs för den tid då det är särskilt angeläget, att modern själv får ta hand om barnets vård. (Centerpartiet 1964)

...samordnat och ökat stöd till barnfamiljerna. (Socialdemokraterna 1964)

För den fortsatta reformeringen av familjebeskattningen bör riktpunkten vara att varje inkomsttagare beskattas efter sin inkomst oberoende av civilstånd. Detta förutsätter att garantier skapas mot försämring för dem som saknar reella möjligheter till arbete utanför hemmet. (Centerpartiet 1968)

Familjepolitiken bör bli föremål för en samlad reform och ett ökat stöd bör ges till barnfamiljerna. // De familjepolitiska förmanerna bör

indexregleras och skattessystemet ges en sådan utformning, att det varken favoriserar hemarbete eller förvärvsarbete och ej heller skilda civilstånd. (Socialdemokraterna 1968)

Vår tolkning är att begreppet familjepolitik i sitt svenska sammanhang saknar innebörden av att premiera kärnfamiljen och mannen som familjeförsörjare. Snarare öppnar begreppet upp för andra samlevnadsformer.

Sammanfattningsvis visar de svenska valmanifesten på 1960-talet på en brytningstid mellan familjeförsörjarmodellen och den individuella välfärdsmodellen. Det som vi här kallar "kvinnors verklighet" berörs främst i termer av förvärvsarbete och familjepolitik. Även om vi här tar fasta på *vad* som skrivs snarare än hur mycket kan noteras att de citat som används i redovisningen utgör absoluta merparten av vad som nämndes i valmanifesten.

5.2 Storbritannien på 1960-talet

Även i Storbritannien ökade andelen kvinnliga förvärvsarbetare (framförallt bland gifta kvinnor) stadigt efter andra världskriget, och liksom i Sverige var det framförallt inom vård- och servicesektorn som arbeten fanns. År 1960 förvärvsarbetade 46.1 procent av alla kvinnor (i åldern 15–64). Till skillnad från Sverige fortsatte inte samhällsekonomin att blomstra under 1960-talet. Den kris som vi mötte i Sverige i mitten av 1970-talet gjorde sig gällande redan i slutet av 1960-talet med ökad arbetslöshet som följd, vilken givetvis fick återverkningar på kvinnornas nyvunna möjligheter (Lovenduski & Randall 1993:26f). Under 1960-talet höll sig andelen kvinnliga parlamentsledamöter runt 4 procent. Från 1945 till slutet av 1960-talet dominerade två partier, Labour och Conservatives, partipolitiken, som dock fick ökad konkurrens i slutet av decenniet av mindre partier som Liberals (senare Liberal Democrats efter samgående med Social Democratic Party), Scottish National Party och Green Party (Norris & Lovenduski 1993).

Analysen av de brittiska valmanifesten visar att området som benämns *social omsorg* präglas av utbildningsfrågor och i viss mån sjukvårds- och äldreomsorgsfrågor. Labour tar upp familjernas ekonomi i termer av att förlänga barnbidragen även för barn som fortsätter i skolan efter den obligatoriska utbildningen. De konservativa tar 1964 apropå sjukvårdssituationen upp utbyggnad av förlossningsvården så att varje kvinna som vill ska kunna föda på sjukhus:

Priority will be given to additional maternity beds, so that every mother who needs to will be able to have her baby in hospital. (Conservatives 1964)

Änkepensionernas nivå diskuteras också av samtliga partier. Här följer ett uttalande av Labour:

Widow's benefits will be reshaped in a new and more generous way and for them the earnings rule abolished. The 'ten shilling widow' will have her pension restored to its original purchasing value.(Labour 1964)

Fastän dessa är frågor som diskuteras som omsorgsfrågor, är det påtagligt att *vissa grupper av kvinnor* skiljs ut som särskilt behövande, t ex änkor och barnaföderskor.

När det gäller kvinnors *förvärvsarbete* framför partierna förslag om att förbättra villkoren för att locka tillbaka kvinnliga lärare och sjuksköterskor som lämnat arbetsmarknaden på grund av familjebildning. Återigen riktas ambitionerna mot svaga grupper av kvinnor. Fråga om kvinnliga lärare förs fram i anslutning till förbättringar och utbyggnad av skola och sjukvård. Barnomsorg diskuteras inte i detta sammanhang.

Finally – and most important since everything depends on teachers//and winning back the thousands of women lost by marriage.(Labour 1964)

We shall sustain our successful campaign for the return of qualified women to teaching.(Conservatives 1964)

We shall make it easier for married women to return to work without disrupting the home.(Liberals 1964)

När det gäller *jämställdhetsfrågor (sex equality)* framförs krav på lika lön för lika arbete vilket också kan kategoriseras under området *kvinnans villkor inom arbetslivet*. Återigen är grupp tänkandet framträdande, i uttalandet ovan är det kvinnliga *arbetare* som betraktas som en viktig grupp.

"We cannot be content with a situation in which important groups – particularly women, but male workers too, in some occupations – continue to be underpaid."(Labour 1966)

Liberals diskuterar *sex equality* i fler avseenden, vilket bland annat formuleras i termer av legal rights (i linje med en liberal välfärdstradition) och kan knytas till en av analyskategorierna i mittskiktet, *lika rättigheter i samhället*:

We will introduce equal pay for equal work and give women legal rights in marriage particularly in regard to property, the guardianship of children and the enforcement of maintenance orders.(Liberals 1964)

Det bör noteras att området *fysisk integritet* inte berörs i något manifest under 1960-talet. Ett utmärkande drag för de brittiska valmanifesten från 1960-talet är dock att *kvinnor som grupp* pekas ut framförallt i ett avseende – som livsmedelskonsumenter. I anslutning till diskussionen om livsmedelspriser och villkor för jordbruket argumenterar partierna för att stabila livsmedelspriser och god kvalitet gynnar hemmafrun. En rad citat kan hämtas på detta tema:

The pensioner and the housewife suffer most when prices rise.(Labour 1964)

Horticultural markets in major cities will be rebuilt, and the sites better related to modern traffic conditions. This will help to get the products to the housewives quicker, fresher and cheaper. (Conservatives 1964)

The restrictions on shop hours, which are particularly inconvenient for the growing number of women at work, are being reviewed.(Conservatives 1964)

If you are a housewife, you too will have seen how this uncertainty has brought fluctuations and increases in the prices of meat, milk and dairy product.(Liberals 1966)

Vidare är *familjen som enhet* tydlig i flera sammanhang.

At its simplest, our aim is to extend to the whole community what the responsible citizen wishes for himself and his family. (Labour 1966:12)

And we will bring in the men who can do the job. (Conservatives 1966)

... because a financial stake is an important part of a man's involvement with, and responsibility to, the company for which he works. (Liberals 1966)

Den bild som sammanfattningsvis växer fram av de brittiska valmanifesten är att kvinnors verklighet främst berörs i tre avseenden – som hemmafruar med ansvar för inköp, som lärare och sjuksköterskor som lämnat arbetsmarknaden och som änkor. Den medborgare som valmanifesten främst riktar sig till är explicit en manlig familjeförsörjare. Män och kvinnors skilda villkor ses inte som et något som kräver samhällslösningar utan individuella lösningar. Liksom för de svenska manifesten är även i det aktuella urvalet av de brittiska manifesten (se not 5) de frågeområden vi här är intresserade av mycket sparsamt förekommande.

5.3 Sverige på 1990-talet

Utifrån perspektivet om kvinnors medborgarskap är det ett annat Sverige vi möter på 1990-talet. Nu representerades kvinnor i betydligt högre grad i politiska organ, 1998 var andelen kvinnor i riksdagen och på lokal nivå över 40 procent och i regeringen satt lika många kvinnor som män. Inför valet 1994 fick ett feministiskt nätverk benämnt Stödstrumporna stor medial uppmärksamhet. Opinionsmätningar visade att det sannolikt fanns ett opinionsmässigt stöd för att ett eventuellt kvinnoparti skulle ha möjlighet att nå över 4-procentsspärren till den svenska riksdagen. Det gav återverkan bland de etablerade politiska partierna som lyfte fram kvinno- och jämställdhetsfrågor. 1990-talet präglades också av lågkonjunktur, och nedskärningar av den offentliga sektorn, med nya förutsättningar för kvinnor. År 1994 var andelen förvärvsarbetande kvinnor (15-64) 74.4 procent. Begrepp som tidigare betraktats som starkt ideologibemängda – som *könsmaktsordning* och *feminism* – hade nu blivit mer eller mindre rumsrena.⁷ Dessutom bidrog EU-inträdet och medlemsstaternas samarbete kring kvinnors villkor till att generella målsättningar som *gender mainstreaming*⁸ vunnit mark. Strategin har även decentraliserats. Inom kommunerna infördes en checklista för ett könsperspektiv på verksamheten, *3R-metoden*, representation, resurser, realia. På länsnivå har dessutom särskilda jämställdhetsexperter med ansvar för mainstreaming anställts.

Vår analys av valmanifesten inför valen 1994 och 1998 visar att det område som i vår analysmodell rubriceras *social omsorg* framförallt kännetecknas av 1990-talets politiska mantra "vård, skola, omsorg". Samtliga partier tar upp paroller som "Satsa på vård, skola, omsorg"

⁷ Betänkandet *Varannan damernas* från 1987 var nyskapande i detta avseende.

⁸ Mainstreaming innebär lite tillspetsat att jämställdhetsperspektivet skall genomsyra alla politikområden, och att jämställdhetspolitiken inte skall bedrivas separat. En svensk översättning som föreslagits är jämtegrering.

respektive "öka valfriheten inom vård, skola, omsorg". Här följer några exempel:

Stora resurser måste till för att säkerställa utbildning, vård och omsorger.(Vänsterpartiet 1994)

Barnomsorg, skola, sjukvård och äldreomsorg ska värnas framför ersättningar och bidrag.(Socialdemokraterna 1994)

Vi vill slå vakt om barnomsorgen, äldreomsorgen och sjukvården.(Folkpartiet 1994)

Det bör noteras att den tidigare självklara kopplingen mellan att ge kvinnor möjlighet till förvärvsarbete och samtidigt erbjuda barnomsorg verkar ha ersatts av nya samordningsambitioner mellan barnomsorg, skola och sjukvård i 1990-talets Sverige. Endast i begränsad utsträckning kopplas dessa tidigare självklara områden samman. Här finns dock ett sådant uttalande:

Vi arbetar för en bra barnomsorg och en utbyggnad av offentlig service till rimlig kostnad – som både skapar arbetstillfällena och gör det möjligt för kvinnor att förvärvsarbeta.(Vänsterpartiet 1994)

Samtidigt är det möjligt att urskilja en gradvis förändring från 1960-talet av att ägna öka uppmärksamhet åt att förbättra kvinnors villkor när de väl befinner sig i arbetslivet i olika avseenden:

För det första vill vi ha 6-timmars arbetsdag. Det går att både arbeta mer och fördela arbetstiden jämnare. Då skapas nya arbetstillfällena.// Det främjar också jämlikhet mellan könen.(Vänsterpartiet 1994)

Ett särskilt åtgärdsprogram skall genomföras för ökat kvinnligt företagande.(Centerpartiet 1994)

Vi vill ha rättvisa löner för kvinnor. Kvinnor är lönemässigt diskriminerade på arbetsmarknaden. Med hjälp av jämställdhetslagen och fortsatt utveckling av metoder för arbetsvärdering skall denna diskriminering upphöra.(Folkpartiet 1994)

Vi vill underlätta för kvinnligt företagande genom att avveckla offentliga monopol.(Moderaterna 1998)

I dessa formuleringar finns nu tydligare skrivningar om att *kvinnors villkor inom arbetslivet* måste stärkas. I anslutning till kvinnligt företagande nämns också att införa skattelättnader för hushållsnära tjänster, vilket förväntas ge större utrymme för serviceföretag inriktade på hushållstjänster. *Jämställdhet* nämns som ett mer eller mindre överordnat mål av de flesta partierna:

Målet om jämställdhet måste genomsyra politiken på alla områden och alla politiska beslut.(Folkpartiet 1994)

Alla politiska beslut måste genomsyras av jämställdhetsperspektivet.
(Socialdemokraterna 1998)

Vår människosyn gör det också självklart att verka för jämställdhet mellan kvinnor och män, för att ge alla samma möjligheter utifrån sina personliga förutsättningar.(Kristdemokraterna 1998)

Vad som framgår tydligt i främst socialdemokraternas valmanifest är att jämställdhetsbegreppet vidgats och sätts i relation till andra politikområden än arbetsmarknaden.

Alla vinner på jämställdhet. Allt fler inser det självklara med jämställdhet mellan kvinnor och män. För socialdemokratin är ”hela lönen och halva makten” mer än slagord. Rätten till arbete, en bra familjepolitik och en stark gemensam sektor är grunden för jämställdhet.//En socialdemokratisk regering kommer att bedriva en politik som på alla områden fördjupar jämställdheten.(Socialdemokraterna 1994)

På 1990-talet märks också frågor om kvinnors *fysiska integritet* i manifesten:

Pornografin är teorin, kvinnomisshandel och våldtäkt är praktiken. Vänsterpartiet bekämpar pornografin och dess konsekvenser.
(Vänsterpartiet 1994)

Vi vill ha kvinnofrid: Arbetet med att motverka våld mot kvinnor måste intensifieras.(Socialdemokraterna 1994)

Hot och våld mot kvinnor måste bekämpas på alla nivåer i samhället.(Centern 1998)

Familjen som enhet behandlas nu främst av de borgerliga partierna. Centerpartiet diskuterar liksom kristdemokraterna vårdnadsbidrag. En viktig paroll för de borgerliga partierna är ökad valfrihet för barnfamiljer. Kristdemokraterna för därutöver fram sådant som att familjestabilitet ska ses som ett mål i sig och att familjen är betydelsefull för överförandet av etiska värden.

Jämfört med 1960-talet visar analysen av manifesten på 1990-talet att politiken tycks ha förlorat sina särdrag som ett typexempel på den socialdemokratiska modellen. I stort sett alla områden i våra analyskategorier täcks nu in, och förkommer betydligt oftare.

5.4 Storbritannien på 1990-talet

Storbritannien var under 1990-talet tydligt påverkat av en längre tids konservativt styre och stark privatiseringsvilja. Enligt feministiska forskare var 1990-talets politiska klimat över lag ogynnsamt för att driva jämställdhetsfrågor (O'Connor m fl 1999:214). Labour och fackföreningsrörelsen som traditionellt varit mer av ett mansparti (medan det konservativa partiet ursprungligen hade attraherat kvinnorna) blev dock under denna period mer receptiva för kvinnors krav (Lovenduski och Randall 1993). Men starka högerideologiska vindar som motarbetade kvinnopolitiska insatser tillsammans med en

centralistisk och uteslutande statsapparat gjorde det mycket svårt för kvinnorörelsen och andra kvinnopolitiska organ att nå inflytande. Numerärt gjordes dock vissa framsteg. År 2001 var andelen kvinnor i underhuset 17,9 procent, och i överhuset 16,4 procent (www.ipu.org 2002-03-28). År 1994 var andelen förvärvsarbetsande kvinnor i Storbritannien 65.6 procent (i åldern 15-64), det vill säga knappt 10 procentenheter lägre än Sverige.

Analysen av valmanifesten visar att de ambitioner som i vår modell rubriceras under *social omsorg* till stor del handlar om utbildningsfrågor och hälsovård. Under utbildningsfrågor framför både Labour och Conservatives synpunkter om att förskolan för 3-4-åringar bör byggas ut:

We will continue to encourage the creation of nursery places.(Conservatives 1992:17)

...nursery places for all four-year olds.(Labour 1997:6)

Utbyggnaden av förskolan diskuteras i första hand som en utbildningsfråga, snarare än som en barnomsorgsfråga. I Labours manifest från 1992 framkommer dock också barnomsorgsperspektivet.

Within six months, every local education authority will have to set targets for steadily increasing nursery and childcare services.. Childhood Partnerships between councils, parents, schools, local businesses and community groups will help extend a wide range of childcare and nursery education services ...(Labour 1992:17)

Labour menar också att arbetsplatsförskolor bör ha skattebefrielse och att en barnomsorgsstrategi bör utvecklas. Utbyggnad av barnomsorgen förväntas underlätta återvändandet till arbetsmarknaden för kvinnor som varit hemma med barn.

Expanded childcare will help women return to work and undertake training.(Labour 1992:13)

Partierna pekar på behov av ökad kommunal service och vård till gamla och handikappade. Conservatives pekar på betydelsen av att stödja frivilliga insatser när det gäller vård och omsorg.

Our health care and social security systems are fundamental to government responsibilities; and we believe strongly in fostering voluntary services too.(Conservatives 1992:27)

Labour och Liberal Democrats framför båda förslag om ökade insatser för familjeplaneringsservice, mer eller mindre explicit för att minska antalet oönskade graviditeter. Även på 1990-talet är åtgärder för att underlätta för gifta kvinnor att *förvärvsarbetsa* (eller mer precist återvända till arbetsmarknaden) aktuella. Bland åtgärder som föreslås märks särskilt utbildningsinsatser av olika slag, men också utbyggd

barnomsorg, förbättrade möjligheter till deltidarbete, förändrad beskattning mellan makarna och stöd till kvinnliga småföretagare. Kvinnor framställs i dessa sammanhang som en tydligt *marginaliserad grupp*.

We will give special attention to the establishment of small business by women, and members of the ethnic minority communities, who often face difficulties raising venture capital.//We will also help the people often left out of good training opportunities, including the disabled, women returning after caring for children, and those with special education needs.(Labour 1992:13)

Conservatives uppmärksammar också vård och omsorg i hemmet.

We will give priority to future reductions in personal taxation that help families looking after dependent children or relatives...(Conservatives 1997:16)

Jämställdhet som eget område tycks vara något av en profilfråga för Labourpartiet i 1992 års val. Labour ställer krav på ökad jämställdhet i lagstiftning och i pensionsystemet. De pekar också på att kvinnor måste ges möjlighet att både ta hand om familj och förvärvsarbeta. I anslutning till detta framförs förslag om att garantera alla kvinnor rätt till 14 veckors betald föräldraledighet:

We will strengthen equality before the law and equality for the majority of the population – women.(Labour 1992:7)

As many women who want to work should be able to do so. More equal relationships between men and women have transformed our lives.(Labour 1997:21)

We aim to guarantee every woman in employment the right to 14 weeks' maternity leave on full pay, and to give fathers paternity leave, bringing Britain into line with the better provision elsewhere in the European Community.(Labour 1992:13)

Labour vill också utnämna en särskild ”kvinnominister” med särskilt ansvar för att tillse att alla förslag granskas ur ett könsperspektiv, utforma en könsdiskrimineringslagstiftning, samordna barnomsorgspolitiken och uppmuntra kvinnor att delta i det offentliga livet. Här finns en tydlig skillnad från Sverige där området tydligare framhålls gynna både kvinnor *och män*. Sannolikt hade titeln *kvinnominister* varit omöjligt i Sverige.

Following the successful example of France, Germany and many other countries, Labour will appoint a Cabinet minister for Women. She will ensure that women's voices are heard at the highest level. She will monitor the work of all other departments and co-ordinate action for equal opportunities across government.(Labour 1992:24).

Liberalerna anför ökad representation av kvinnor som ett argument för att införa proportionellt valsätt. När det gäller frågor som rör *fysisk integritet* propagerar Labour för att det ska skapas fler skyddade boenden för misshandlade kvinnor. Conservatives lägger generell tyngd vid att bekämpa kriminalitet, och i anslutning till detta att straffen vid våldtäkt ska skärpas.

Anyone convicted of a second serious sexual or violent crime, like rape or armed robbery, will get an automatic life sentence.(Conservatives 1997:20)

Familjen som enhet har fortfarande en ohotad position i Storbritannien, vilket är en märkbar skillnad från det svenska språkbruket under båda undersökningsperioderna. Den berörs framförallt 1997, då både Labour och Conservatives pekar på familjens betydelse som samhällets bas:

We will uphold family life as the most secure means of bringing up our children. Families are the core of our society.(Labour 1997:21)

The family is the most important institution in our lives.(Conservatives 1997:11)

Storbritannien framstår under 1990-talet stå i en brytningstid av liknande slag som Sverige på 1960-talet, eftersom kvinnor i större utsträckning än tidigare tilltalas som förvärvsarbetande. Kvinnors verklighet i termer av de analyskategorier vi använt här är mer synlig på 1990-talet än på 1960-talet, och flertalet områden täcks in. Det är emellertid uppenbart att det främst är Labour som står bakom denna utveckling. Det är också uppenbart att kvinnor även på 1990-talet urskiljs som en svag grupp, i behov av särskilt stöd och riktade åtgärder.

6. Skillnader i välfärdsmodeller tydligare

I samtliga manifest utgör de områden som berör kvinnors verklighet en mindre del, i synnerhet om man skulle bortse från vård och utbildning som är stora områden. I flera fall har vissa av våra kategorier varit helt tomma, i andra är det vissa partier som knappast nämnt något av våra områden i sina manifest. Utvecklingen från 1960-talet till 1990-talet innebär dock att det vi kallar "kvinnors verklighet" ägnas allt mer, och allt mer mångfasetterat utrymme på 1990-talet. Både i Storbritannien och i Sverige kan skönjas en utveckling mot att det "politiska" innefattar allt fler av de områden vi klassificerat som "kvinnors vardag". I detta avseende kan man möjligen tala om ett närmande mellan de olika välfärdsstaternas genusmodeller. De lösningar som presenteras skiljer sig dock mellan länderna (och även mellan partierna även om det inte är en fråga som ska besvaras här). I Sverige är den individuella och generella välfärdsmodellen väl synlig. Kvinnor pekas endast undantagsvis ut som en särskild grupp, det är individen snarare än familjen som ställs i fokus och jämställdhet är ett tydligt överordnat begrepp. I Storbritannien är kvinnor mer tydligt en särskild grupp, ofta i behov av särskilt stöd. Förslag om att tillsätta en särskild kvinnominister kan ses som ett typiskt uttryck för detta. Familjen är även på 1990-talet tydlig som enhet i de brittiska manifesten, även om barnomsorg i högre grad än på 1960-talet ses som en politisk fråga snarare än som en privat.

Vår slutsats är att mellan 1960-talet och 1990-talet har det i både Sverige och Storbritannien skett förskjutningar i vad som är politik och vad som är privat. Kvinnor och kvinnors verklighet blivit allt mer synliga i de analyserade manifesten. Men samtidigt innebär denna ökade synlighet att skillnaderna mellan Sveriges och Storbritanniens välfärdsmodeller framträder tydligare. Problemen ses som politiska, men i olika välfärdsstatskontexter ges de olika lösningar.

Referenser

Källmaterial

Valmanifest, Sverige:

Sveriges kommunistiska parti / Vänsterpartiet:

- 1964: *Med folket - mot storfinansen*
- 1968: *Huvudlinjer för vänsterpolitik*
- 1994: *Det är du som avgör*
- 1998: *9 punkter för ett rättvisare Sverige*

Socialdemokraterna:

- 1964: *Vi vill gå vidare...*
- 1968: *Erfarenhet och förnyelse*
- 1994: *Sverige kan bättre*
- 1998: *Med omtanke om framtiden – Socialdemokraternas politik inför 2000-talet*

Centerpartiet:

- 1964: *Centerns valprogram*
- 1968: *Valprogrammet*
- 1994: *Valprogram inför 1994 års val*
- 1998: *Nya mitten – tillsammans lyfter vi Sverige*

Folkpartiet:

- 1964: *20 september*
- 1968: *Din röst på folkpartiet ger resultat*
- 1994: *Liberalt valprogram 1994*
- 1998: *Rivstart '98*

Högerpartiet/Moderaterna:

- 1964: *Demokrati att lita på. Livsstil och politik för välståndssamhället.*
- 1968: *För en handlingskraftig 3-partiregering*
- 1994: *Valmanifest 1994. Det bästa för Sverige*
- 1998: *Gör det möjligt för Sverige!*

Kristdemokraterna:

- 1994: *Valmanifest från kristdemokraterna*
- 1998: *Valmanifest – för ett tryggare och friare Sverige*

Miljöpartiet:

- 1998: *Valmanifest 1998*

Valmanifest, Storbritannien:

Labour:

1964 : *The New Britain*

1966: *Time for Decision*

1992: *Labour manifesto 1992*

1997: *New Labour because Britain Deserves Better*

Conservatives:

1964: *Prosperity with a Purpose*

1966: *Action Not Words: The New Conservative Program*

1992: *The Best Future for Britain*

1997: *You can only be sure with the Conservatives*

Liberals/ Liberal Democrats:

1964: *Think for Yourself*

1966: *For All the People: the Liberal Plan of 1966*

1992: *Changing Britain for Good*

1997: *Make the Difference*

Övrig litteratur

Bergqvist, Christina (1994) *Mäns makt och kvinnors intressen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Borchorst, Annette (1994) "The Scandinavian welfare states – patriarchal, gender neutral or women friendly?" I *International Journal of Contemporary Sociology* vol 31 sid 1-23.

Bussemaker, Jan och van Kersbergen, Kees (1994) "Gender and Welfare States: Some Theoretical Reflections" i *Gendering Welfare States* red Diane Sainsbury. London: Sage.

Esping-Andersen, Gøsta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Fraser, Nancy (1997) *Justice Interruptus. Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*. London: Routledge.

Hedborg, Anna och Meidner, Rudolf (1983) *Folkhemsmodellen*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Hedlund, Gun (1996) *Det handlar om prioriteringar. Kvinnors villkor och intressen i lokal politik*. Örebro: Högskolan i Örebro.

Hernes, Helga (1987) *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism*. Oslo: Norwegian University Press.

Ingelhart, Ronald (1991) *Culture Shift in Advanced Industrial Systems*. Princeton: Princeton UP.

- Jennings, M Kent, van Deth Jan m fl (1990) *Continuities in Political Action*. New York: de Gruyter.
- Korpi, Walter (1998) "Faces of Inequality: Gender, Class, and Patterns of Inequalities in Different Types of Welfare State" i *Social Politics. International Studies in Gender, State and Society* vol 7 nr 2 127-191.
- Langan, Mary och Ostner, Ilona (1991) "Gender and welfare: Toward a comparative framework" I Graham Room (red) *Toward a European Welfare State?* Bristol: School for Advanced Urban Studies.
- Leira, Arnlaug (1992) *Welfare States and Working Mothers*. Cambridge: Cambridge UP.
- Lewis, Jane (1992) Gender and the Development of Welfare Regimes i *Journal of European Social Policy* vol 2 nr 3:159-173.
- Lindvert, Jessica (2002) *Feminism som politik. Sverige och Australien 1960–1990*. Umeå: Boréa Bokförlag.
- Lister, Ruth (1997) *Citizenship. Feminist Perspectives*. Hong Kong: Macmillan.
- Lovenduski, Joni (1995) "An Emerging Advocate. The Equal Opportunitites Commission in Great Britain" i Dorothy McBride Stetson och Amy Mazur (red) *Comparative State Feminism*. London: Sage.
- Lovenduski, Joni och Norris, Pippa (1993) "Gender and Party Politics in Britain" i *Gender and Party Politics* (red P Norris och J Lovenduski). London: Sage.
- Lovenduski, Joni och Randall, Vicky (1993) *Contemporary Feminist Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Marshall, Thomas H (1950) *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mitchell, Deborah (1998) "Life-course and Labour Market Transitions: alternatives to the breadwinner welfare state" in Moira Gatens and Alison MacKinnon (ed) *Gender and institutions. Welfare, Work and Citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, Pippa (1991) "Gender Differences in Political Participation in Britain: Traditional, Radical and Revisionist Models" i *Government and Opposition* vol 26:1 s 56-74.
- O'Connor, Julia, Orloff, Ann Shola och Shaver, Sheila (1999) *States, markets and families. Gender , Liberalism and Social Policy in Australia, Canada, Great Britain and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oskarson, Maria (1999) "Kvinnors politiska medborgarskap i tre välfärdsstater. Politiskt deltagande och engagemang" i Amnä E (red) *Demokrati och medborgarskap* (SOU 1999:77).
- Oskarson, Maria och Wängnerud, Lena (1995) *Kvinnor som väljare och valda*. Lund: Studentlitteratur.
- Pateman, Carole (1988) *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford UP.
- Pateman, Carole (1989) *The Disorder of Women. Democracy, Feminism and Political Theory*. London: Polity Press.

- Phillips, Anne (1991) *Engendering Democracy*. London: Polity Press.
- Phillips, Anne (1995) *The Politics of Presence*. London: Polity Press.
- Pincus, Ingrid (1995) *Varför lämnar kvinnorna kommunalpolitiken?* Örebro: Högskolan i Örebro. Kvinnovetenskapligt forums skriftserie nr 4.
- Randall, Vicky (1987) *Women & Politics. An International Overview* Houndsville: Macmillan.
- Randall, Vicky (1995) "The irresponsible state? The politics of child daycare provision in Britain", *British Journal of Political Science*, vol 25 327-348.
- Riksdagens årsbok 1965.
- Sainsbury, Diane red (1994) *Gendering Welfare States*. London: Sage.
- Sainsbury, Diane (1996) *Gender Equality and Welfare States*. Cambridge: Cambridge UP.
- Schlozman, Kay L, Burns, Nancy och Verba, Sidney (1994) "Gender and the Pathways to Participation: The Role of Resources" i *The Journal of Politics* vol 56:4 s 963-990.
- Siim, Birte (1994) "Engendering Democracy – the interplay between citizenship and political participation" i *Social Politics. International Studies in Gender, State and Society*, vol 1 nr 3 286-305.
- Togeby, Lise (1994) *Fra tilskuere til deltagere*. Aarhus: Politica.
- van Deth, Jan (2000) "Interesting but irrelevant: Social capital and the saliency of politics in Western Europe" i *European Journal of Political Research* vol 37.
- Verba, Sidney, Burns, Nancy och Schlozman, Kay Lehman (1997) "Knowing and Caring about Politics: Gender and Political Engagement" i *The Journal of Politics* vol 59:4.
- Wängnerud, Lena (1998) *Politikens andra sida. Om kvinnorepresentation i Sveriges riksdag*. Göteborg, Statsvetenskapliga institutionen.
- www.ipu.org